

ցումը ու գիրը բաւական սորված էի: Նա-
րեկ մը բերին, բաւական յաջողակու-
թեամբ կարդացի, բայց կ'երեւէր թէ չը-
հաւնեցան առողանութեանս: Ընդունուած
պատանեակներէն էր Մկրտիչ Աւետիսեան
(Թուրեան) Ալլատանցին, որ ինչ աւելի
քաջավարժ էր ընթերցումին մէջ, եւ թե-
րեւս իր այդ առաւելութիւնը զօրաւոր
պատրուակ մը ըլլար վարդապետին ձեռ-
քը՝ զիս մերժելու: Այս մտածումը զիս
նեղեց. ուստի մենամարտ առաջարկեցի:
Ներկայ քննիչներու մէջ քրքիլ մ'ընկաւ
այդ տարօրինակ, բայց շատ բնական ու
տղայական առաջարկիս վրայ, որ ընդուն-
ուեցաւ իրենց կողմէ: Մենամարտին մէջ
յաղթող հանդիսացայ, կոնակին վրայ
ձգելով քաջավարժ ընթերցող Մկրտիչը.
ալ ապահով կը կարծէի ընդունուելիս,
խորհելով թէ յաղթեցի անոր: Այն օրը
հօրս ու Հ. Աթանաս վարդապետին միջեւ
շատ մը խօսքեր փոխանակուեցան որոնցմէ
եւ բան մը չէի հասկնար: Իրիկունը երբոր
սեղանէն ելանք ու սրահինս նստանք,
հայրս ու մայրս ձայներնին բարձրացու-
ցին, տաք բանավէճ կար մէջերնին. իրենց
այնքան տաք խօսակցութեան առանցքը ես
էի. վերջապէս հասկցայ թէ՝ հայրս յաջո-
ղած էր զիս ընդունել տալ Երուսաղէմ
ղրկուելու համար, որուն կը հակառակէր
մայրս. յաջորդ օրը տեսայ որ մայրս ալ
համոզուած էր: Ուստի հօրս հետ գացի
Ս. Յովհաննէս, ներկայացայ վարդապե-
տին, նուէրներու ծրարը վար գրի քովը,
սուրբ աջը պագի եւ առի օրհնութիւնը:
Այն օրէն սկսեալ ես հիւր էի հայրենի
տանս մէջ, թերեւս շաբաթէ մը պիտի
մեկնէի, պանդխտելու օտար երկիր մը,
ուսումներս ընելու համար:

Հ. Աթանաս 9 տղայ պիտի տանէր Երու-
սաղէմ, որոնց մէկն էի ես, մեզի համար
սեւ համազգեստ շինել տուած էր, ամե-
նուս բաշխեց: Աչնան երկրորդ ամսուան
սկիզբներն էինք, շատերը վերադարձած
էին իրենց ազգիներէն: Յօր մը, իրիկուն
դէմ, մեր նոր գնած տան առջեւ կեցած,

Շողոմոսեց տանիքը կը պտտէի մօրս հետ:
Մայրս, մեր դրացի Աղջապեկեց երէց-
կնոջ հետ խօսքի բռնուեր էր, գլուխը
կ'երրերցնէր, երբեմնակի աղու աղու նա-
յուածքներ նետելով իմ վրայ: Այն իրի-
կունը վերջին իրիկունն էր, յաջորդ օրը
պիտի մեկնէինք կանուխ. ուստի գիշերը
քուն չկար, բոլոր տունը շարժման մէջ
էր: Քանի մը օր կար, հօրմէս սկսեալ մեր
ընտանիքին ամենափոքրիկ անդամը, մեր
բոլոր աղապականները, խօսք մէկ ըրած էին
կարծես, ինծի հետ շատ անուշ կը վար-
ուէին:

Հայրս, մայրս, Գէորգ, Աւետիք եղ-
բայրներս, երկու հարսները, Շնորհիկ,
Մարիամ ու Ջորուտ քոյրերս նաեւ եռամ-
եայ Միհրանիկս, Մարգրիտ, Մարիամ ու
Կատար մօրաքոյրերս, Եղիսաբեթ ու Գա-
յանէ հօրաքոյրերս, Սաշոյ եւ Յակոբ քե-
ռիներս, Մկրտիչ Սաշեր ու Պոտոս քե-
ռորդիներս, Աղսոր քեռկինս, Տրդատ ու
Աւետիս փեսաներս (վերջինը դեռ փեսա-
ցու էր) եւ ուրիշ շատ մը դրացիներ ու
բարեկամներ այս ամէնքը՝ ներկայ էին
վերջին գիշերը՝ բացի Գէորգ եղբորմէս,
որ ցորենի առեւտրով Կոկիսոն կը զբա-
սուէր:

Ո՞ր մէկը թուեմ ինծի ուղղուած սիրա-
լիր գործովանքներուն ու փաղաշանքներուն.
միւրգերով դոգս լեցուած էր, տունը հաց
կ'եփէին, մայրս ու մեր երկու հարսները,
Կատար ու Եղիսաբեթ քոյրերս, մօրաքոյ-
րերս ու հօրաքոյրերս, մանաւանդ Թամամ
մամս, այն գիշերը կը մրցէին իրարու
հետ, զիս դգուելու, ձեռքէ ձեռք անցնե-
լու եւ համբուրելու համար, ու ես իրենց
յանձնուած էի: Ալ չեմ գիտեր ի՞նչպէս
անցաւ այն գիշերը, հօրս ու մօրս գիրկը
պառկած քնացի էի: Կակուղ ձեռք մը ճա-
կատս շիւք, փափուկ ու տափակ բաներ
մը դպան երեսներուս, արթնցայ: Գլխուս
վերեւ շարուած տեսայ՝ մամս, մայրս,
մօրաքոյրերս ու հօրաքոյրերս: Երեսներս
լուացին, սրբեցին, հագուեցուցին, մագե-
րըս յարգարեցին ու զիս մէջերնին առին:

խակ ես ամբողջ ուշադրութիւնս կեդրոնա-
ցուցեր էի կրտսեր քրոջս վեց տարու
Ջորութիւն, ու կրտսեր եղբօրս երեք տա-
րու Միհրանիկին վրայ, որ մատներովը
կը մազլցէր ուսս ի վեր, կը սողար ու կը
ջանար գիրկս նստիլ:

Սանդուխէն վեր ելաւ Ս. Յովհաննէս
եկեղեցիին ժամկոչը. Հ. Աթանասի կող-
մէն եկած էր. հօրս մօտեցաւ, ախանջն ի
վար փափաց: Շուտով մեր տան մէջ իրար
անցում մը սկսաւ, մեկնելու ժամանակը
կ'աղղարարէր, արդէն միւս տղաքը պա-
տրաստուած, Ս. Յովհաննէս գաւիթը
համախմբուած էին իրենց ծնողքներուն,
աղղականներուն ու թաղին քահանաներուն
ու երեւելիներու հետ. մեր բակդրան առ-
ջեւ, Աղճեպատի փողոցը, թաղեցիները կը
սպասէին:

Կամաց կամաց վար իջաւ բաղմութիւնը.
եւ հաշուած կաղմ ու պատրաստ, համ-
բոյրներու տարափին տակ, հաղիւ կրցի
մամիս ու մօրս ձեռքերէն պրծիլ, առանց
ետիս նայելու, շուտ շուտ վար իջայ, հօրս
ետեւէն, խառնուեցայ Բակդրան առջեւ
սպասող խմբին: Քանի մը վայրկեան ետքը
հասանք սուրբ Յովհաննէս եկեղեցին, ու-
րուն գաւիթը խոնած բաղմութեան մէջէն

անցանք, հայրս ու ես, Հ. Աթանասի աջը
համբուրեցի եւ մտայ նոր ընկերակիցնե-
րուս խմբին մէջ:

Նորածագ արեւը կ'ոսկեղօծէր Ջեթունի
լեռները ու անտառները, ցրտիկ քամի մը
կը փչէր, գիմացը բարակ մէզ մը կը սա-
հէր, որուն մէջ հաղիւ կը նշմարուէին հե-
տեւակ ու հեծեալ անցորդներ:

Հասած էինք Կաղ աղբիւր. վերջին ան-
դամուան մը համար կախուեցայ շրթուն-
քէն, ցլաղ խմեցի: Բաղմութիւնը կ'աճէր
երթալով, դանդաղաքայլ, շարականներով
ու երգերով հասանք Տափակ քարը, ուր
կանդ առինք: Հոն Հ. Աթանաս օրհնեց մեզ
ճամբայ զնող ժողովուրդը. իսկ մենք
փոքրիկ տղաք, երկերկու նստանք ջորիի
մը վրայ, վերջին հրաժեշտնիս տալով
հայրենիքին, դատուեցանք ամբոխէն ու
մնացինք միայն մեր ջորեպաններուն հետ:
Հայրս, Աւետիք եղբայրս ու քեռիներս,
կարգով համբուրեցին զիս, հեռացան.
քանի մը քայլ հեռացած էինք, երբոր ե-
տեւս նայեցայ ու տեսայ որ հայրս թաշ-
կինակով աչքերը կը սրբէր:

Մնաք բարո՞ւ իմ լեռներ ու իմ ձորեր.
մնաս բարո՞ւ Ջեթուն՝ իմ պաշտեցեալ
ծննդավայրս:

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐՔԵՐ

ԱՐԽԻԼ ԻՐ ԲՈՅՆԻՆ ՄԷՁ. — Գրեց Ա. Թէրզիպաշեան.
ապ. Բարեգ, 1938, էջ 246.

Շատ գիրքեր լոյս տեսած են Խրիմեան Հայ-
րիկի կենսագրականին ու անոր գործունէութեան
շուրջ, բայց չեմ կարծեր թէ անոնք հաւասարին
այս նոր հրապարակ ելածին ժողովրդականու-
թեան:

Գիրքը կը սկսի Պ. Լեոն Կ. Կերտանի գնա-
հատական մէկ նամակով: Երկասիրութեան աղ-
բիւր ծառայած են Հեղինակին հօր՝ Յարութիւն
Թէրզիպաշեանի յիշողութիւնները, որոնց խառ-
նած է Հեղինակը իր «մանկական և պատանե-
կան օրերէ մնացած» յուշերը և տպաւորութիւն-

ները, ինչպէս նաեւ Պ. Հայկ Աճէմեանի «Հայոց
Հայրիկ»էն կտորները: Իր «Երկու խօսք»ին մէջ
կ'ըսէ թէ իր ջանքը եղած է «ամփոփել, դա-
սաւորել այդ յիշողութիւնները և անոնց ընթեր-
ցումը հետաքրքիր ընծայելու համար պատ-
մուածքի ձեւը տալ անոնց» (3):

Որով Հայրիկի գործունէութեան ու զանազան
տեսակէտներուն շուրջ սխառեւատիք ու վերլու-
ծական գործ մը չէ, այլ Հայրիկի ժողովրդական
կեանքի մէկ շրջանին ժողովրդական նկարագիրը
պատմութեան ձեւին տակ, յաճախ գաւառի ա-
ռանձնայատուկ լեզուով ու բացատրութիւննե-
րով, ինչ որ արդէն հեղինակին նպատակն է
եղած:

Խորմեան Հայրիկ կը ներկայանայ հոս իր անհատական, ընկերական, ընտանի և կամ թէ ըսենք՝ իր ժողովրդական կեանքի գիմագծերով և անցուղարձերով։ Որովհետեւ վաղի Առաջնորդութեան օրերուն չունէր այլեւս երբեմնի իր պատրիարքական Աթոռին դիւանագիտական կենցաղին ու խօսեւեղեալին սեղմութիւնը, որոնք իր պարզ բնութեան ու լեզուին հետ ամենեւին չէին հաշտուեր. մինչ հոս՝ իր Բոյնիկ մէջ կ'ապրի իր ժողովուրդի գաւակներուն հետ, բանութներուն ու թաղականներուն հետ, իր գործունէութեան յոգնութիւններէն վերջ իր սթափումը կը փնտռէ ընտանի այցելութիւններու և օրուան զուարթ անցուղարձերուն մէջ։

Ամփոփուած են Հայրիկի պատրիարքութեան վերջին երկու տարիներուն համառօտ անցքերը, իր հրաժարումը (1873), վաղի առաջին Սահմանադրապետ Առաջնորդ սահմանափակումը, և կրկին անկէ տխուր մեկնումը, այն է, 1871էն մինչեւ 1885ի ժամանակամիջոցը։

«Պողոս-Ապողոսի, այլ խօսքով հինի և նորի պայքարը», սովոր, օրուան, շուկայի դէպքեր, ընտրապայքարներ, զուարթ միջադէպեր, վերջապէս Հայրիկի կեանքի ուրախ երեսներուն հետ նաեւ անոր տխուր կողմերը, այս ամէնը պատմուած են ընտանեկան խօսուած լեզուով. մանրամասնութիւններ որ հաւանօրէն հանրութեան մեծամասնութեան անծանօթ են։

Բեմի վրայ կը դրուին Խորմեան Հայրիկի քաղաքական բաժնին մէջ մէկ քանի արժանիքներ, բայց բոլորին մէջ մասնաւորապէս Հայրիկի ժողովրդական պատկերացումն է որ երեւան կու գայ և իր հայրիկի սիրտին հետ իր զուարթ գիմագծերը աչքի կը զարնեն. «Հայրիկ բեմին վրայ։ Այնտեղէն ան հոգեկան հաղորդակցութեան մէջ է իր հօտին հետ. կը յուզէ, կը յուզուի, կու շայ, կը շայցնէ» (17)։

Հայրիկի «տխուր հոգին ուրախութեան ծաւալուն ունէր», այնպէս որ րոպէապէս կը փոխուին իր տրամադրութիւնները և ամէն ինչ «քահ, քահ»ով կը վերջանայ։ Մտազբազումներէն վերջ զուարթութիւն կը փնտռէ, և զուարթ միջադէպեր չեն պակսիր Հայրիկի համար, որ չեղած պահուն յարմարօրէն կը ստեղծէ. օր. թուրք պաշտօնեաներու հետ, երբ ձախ միջադէպերու առեւտրէն իրմէ հաշիւ պահանջելու կու գան. կամ «Համով-Հոտով» հեղինակին՝ Սրտանձտեան վ.ին հետ, որուն անկողնէն կանուխ ելլելու իբր գեղազիր կը յանձնարարէր պատարագ ըսել. կամ երբ թաղական տխուր ժողովները իր մէկ ա-

նակնկալով զուարթ կը վերջանան։ Սիրտ ու հոգի եղած իր ժողովուրդին, կը զգար թէպէտք էր զուարթացնել անոր տրամադրութիւնները, զայն հոգեպէս բարձրացնելու համար։ Օր մը կ'առաջարկուի Հայրիկին ներկայ գտնուիլ «Ուսեալ Պանդուխտը» կտորին. «Ուսեալ Պանդուխտը, կը պատասխանէ Հայրիկ, լացնող խաղ մըն է։ Այս ժողովուրդը շատ է լացեր։ Եկէք քիչ մըն ալ խնդացուցէք»։ ասոր վրայ կը ներկայացնեն «Կիկոն-Մրտօն»։

Մէկին օրհնութիւն բաժնած առեն, չիմոռնար միւսին ժպիտ մը, ուրիշին կատակ մը։

Վերջին գլուխներուն մէջ, միայն չկրցանք հասկնալ թէ քանիերորդներն էին անոնք վերանագրէն գառ ուրիշ նշան մը չըլլալուն համար, Արծիւը հրաժեշտ կու տայ իր սիրելի Բոյնիկ. Հայրիկ կ'անցնի վաղի ճամբաներէն և տխուրէն կը յիշէ իր սիրելի Վարազը, դպրոցը, մինչ անդին խումբը կ'երգէ,

«Հայրիկ, Հայրիկ, ըկդ աւետիք
Վասպուրական մեր աշխարհ»։

Եւ երբ ողջերթի ուղերձին հետ վերադարձ կը մտնէ, «Արծիւին թեւերը կոտրած են, կ'ըսէ, ան այլեւս չի կրնար մինչեւ Մասեաց կատարը բարձրանալ»։

Հոս կ'իջնէ վարագոյրը. ասկէ անդին կան ուրիշ երեք գլուխներ, բայց անոնք այլեւս զըլխաւոր տեսարանին շուրջ կը դառնան։

Եթէ ուզէինք միւս տեսակէտներուն շուրջ կարծիք յայտնել, միայն պիտի ըսէինք, թէ յաճախակի կը հանդիպինք օտար բուերու և ասեւակերպերու. «Թեքնիք, բլան, ժուռնալ, ժանտարմ, ժիլէ, բրօթօքօլ, պիւտճէ, իւֆօր, բիէս» եւայլն, կամ «անկողնոյ ծառայել» նման բացատրութիւններ։ Հայերէն «երթացող, կախաւ կայած գատաստան, մարդկայնութիւն» բառերն ալ խորթ կու գան ականջին։

Այս բոլորին հետ մենք կը գնահատենք ախորժիկի և գաւառի շունչով այս հատորը և կը խնդակցինք պատուական Հեղինակին, որ մոռացութեան ենթակայ իր յիշողութիւնները կրցած է փրկել թաղումի վտանգէն և տեւականութիւն ու հաղորդականութիւն տալ անոնց։

Անշուշտ ղեռ ո՛րքան կան այսպիսի օգտակար յիշողութիւններ, մանաւանդ անոնց քով որ տեսած են մեր շտեմած հին օրերը, որոնք կրնան կեանք ստանալ գրիչով և անցած յիշատակներ փոխանցել նոր Աերունդին։

Հ. ԵՍԱՅԻ ԳՌՈՒԶԵԱՆ

ՍԻՄԵՈՆ ԴՊՐԻ ԼԵՀԱՅԻՈՅ ՈՒՂԵԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԱՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ — Ուսումնասիրեց և հրատարակեց Հ. Ակինեան — Վիեննա, 1936, թղթակազմ, ութածալ, էջք ԽԳ 49Է, մէկ պատկերով, գին Գ. Ֆր. 4:

Հին Հայերէն ուղեգրական մատենագրութիւնը մեր մօտ չէ մշակուած, հազուագիւտ են նիւթեր այդ մասին։ Եւ այդ հազուագիւտներուն մէջ գլուխ գործոց է Սիմէոն Դպրի ուղեգրութիւնը։ Հ. Ակինեան մեզի կու տայ անոր խնամեալ հրատարակութիւնը մեծ նպաստ մը բերելով մեր մատենագրութեան։

Յառաջաբանին մէջ կ'ըսուի որ հրատարակիչը 1932ին Յունիսին Լվով (Լեհաստան) գտնուելուն Հին Համալսարանի Մատենադարանին ձեռագրաց մէջ կը հանդիպի այս ուղեգրութեան թ. 58 ձեռագրին, որ նախ Հանդէս Ամսօրեայի մէջ, յետոյ ալ առանձին կը հրատարակէ, արտատպութեան մէջ ընելով սրբագրութիւններ և յաւելումներ։

Ներածութեան մէջ հրատարակիչը կ'ընէ կենսագրականը Սիմէոն Դպրի Զամոսցացի կամ Լեհացիի, որուն ծնողքը բնիկ կաֆայի՝ 1580ական թիւերուն կը գաղթեն կաֆայէն Զամոսցա։ Սիմէոնի հայրը՝ Մարտիրոս (մահտեսի), մայրը՝ Դովլաթ խաթուն։ Ինք ծնած է 1584ին, և իր առաջին ուսուցիչը Յակոբ Թոխաթեցի տաղասացը։

Վաղուց ուսումնասէր, գրամուլ, գրահաւաք, Սիմէոն նոր ուսման ծարաւով 1607ին արդէն ուղեւորութեան գաւազանը ձեռք կ'առնէ, այդ թուականին անցնելով նախ Լվով ուրկէ կը սկսի իր երկարատեւ թափառումները։ Այս ուղեւորութիւնները ան մանրամասնօրէն գրած է իր Ուղեգրութեան մէջ՝ որ հատորիս էջ 1-384ը կը գրաւեն։ Լեզուն համարձակ, ուսմաբարբառ, հաճելի, դիւրաւ հասկնալի։ Սիմէոն օժտուած է տեսնալու, դատելու կարողութեամբ մը՝ որ նոյն իսկ օտար շատ մը ուղեգրաց մօտ կը պակսի։ Իր ուղեգրութեան ընթերցումը իրապէս հետաքրքրական է, և բազմաթիւ կարեւոր տեղեկութիւններով ընդելուզեալ, տեղեկութիւններ իր մասին, ժամանակին դէպքերուն մասին, անձերու մասին, այնքան որ ուղեգրութեան չափ տարեգրութիւն մըն ալ կ'ըլլայ, մեր միջնադարեան պատմիչներուն կարգին շահելով արժէքաւոր դիրք մը։

Սիմէոնի մահուան թուականը եւ տեղը անյայտ կը մնայ մեզի։ Ներածութեան մէջ կենսագրու-

թիւնը մինչեւ 1636 Դեկ. 15 հասցուցած է Հ. Ակինեան, որ ասկէ վերջ կ'աւելցնէ. «Այս տեղ կը կորսնցնենք Սիմէոն Դպրի կենդանութեան հետքերը»։ (էջ ԼԵ)։

Էջ 387ով Հ. Ակինեան կու տայ յաւելուածը՝ որ թուով 10 յիշատակարաններ ի մի կ'ամփոփուին։

Յարգելի բարեկամս՝ Ս. Տէր Աւետիսեանի Նոր Զուգայի ձեռագրաց ցուցակին շնորհիւ ծանօթ էի եղած այդ հաւաքման Սիմէոնի գրչութեամբ կամ յիշատակարաններով ձեռագրաց։ Սակայն կ'երեւի որ այդ ցուցակը անբաւարար է, որովհետեւ հոն չեն տրուիր բոլոր այն ձեռագրները որոնց մէջ Սիմէոն յիշատակարան ունի։ Ուստի այս գրախօսականին առիթն օգտուելով Բազմալէպի էջերով կ'ամբողջացնեմ Հ. Ակինեանի կիսատ թողուցած գործը։

Սիմէոն Դպիր Լեհացիի Յիշատակարանով ձեռագիրը՝ նոր Զուգայի ամենափրկիչ վանքին մատենադարանը։

Թիւ 127, քղբեայ, նոտրգիր, երկուսն, կաշեկազմ, հետաքրքրական պարունակութեամբ Ոսկեփորիկ։ Յիշատակարան։

«Արդ ի թվին Հայոց մեծաց. ՌՁ (1631) և Յունվարի ԻԸ (28) ի հայրապետութեան Հայոց մեծաց. սբ. Էջմիածնայ, տեառն տէր Մովսէս ընտրեալ և սրբաճնեալ կաթողիկոսի և երկրորդ Լուսաւորչի։ Այլ և քաջ պվեալիկոսի, տիեզերաւոյս րաբունապետի. որ լուսափայլ բանին իւրով և յորդառատ քարոզին, ոչ միայն զքաղաքս կամ զչենս այլեւ զանապատս և զգաւոս հանդերձ անտառօք ծաղկեցոյց և վայելչացոյց. իբրեւ զանապատն Եգիպտոսի, զարդարելով զազգս Հայոց, և պայծառացուցանելով ի փառս աստուծոյ ամեալ, զամէնեօն հրաւիրելով ի սէրն Քրիստոսի շինելով վանորայս և նորոգելով եկեղեցիս բազում և յոլով. ի յայրս և ի փապարս լիրանց հաստատեալ անխափան, ժամ և ժամաւ կարգութիւն կարգ և սահմանք, արար կուսակրօն ճգնաւորօք և սուրբ միանձնացելովք մաքուր կուսիք, եւ աստուածահաճոյ կրօնաւորօք, այլ և արար դպրատունս, և գրատունս առ ի վարժումն մանկանց որոցոց Սիւնի։ Եւ այլ բազում կարգաւորութիւնս արար սա ի սուրբ Էջմիածնին. և բոլոր Հայաստանս աշխարհիս Հայոց. բայց զրեցաւ գիրքս ի աշխարհս Լէհաց ի տիրախնամ և աստուածապահ քաղաքն ի Լէվ, ի թագաւորութեան Լեհաց նահանգին երրորդ Զիկ-